

טבילת ידיים לפני אכילת קרבן פסח

- א. חובת טבילת ידיים לקודשים ב'סתם ידיים'
1. מחלוקת בירושלמי
  2. הכרעת הראשונים
- ב. השמטת הרמב"ם את טבילת הידיים מ'סדר הפסח'
1. קושיית ה'מקדש דוד'
  2. הסבר הרב פישהוף
  3. הסבר ה'אורה ושמה'
  4. הסבר ה'רחב ידיים'
  5. הסברים נוספים והקשיים שבהם
- ג. בזמן המקדש אכילת הפסח הייתה קודמת לאמירת ההגדה
- ד. טהרה מטומאה וטהרה מלכלוך
1. אבחנה בין שתי מערכות טהרה שונות
  2. טהרת ידיים לקודשים – מחשש מגע בטומאה
  3. תקנת טבילת ידיים לקודשים קדמה לנטילת ידיים לתרומה
  4. גזירת 'סתם ידיים' לתרומה – חשש לטינוף או לטומאה? (מחלוקת רש"י ורמב"ם)
- ה. ביאור דברי הרמב"ם בעניין סדר פסח לפי המתבאר

א. חובת טבילת ידיים לקודשים ב'סתם ידיים'

1. מחלוקת בירושלמי

נאמר במשנה:

נוטלין לידים לחולין ולמעשר ולתרומה, ולקודש מטבילין, ולחטאת – אם נטמאו ידיו נטמא גופו. (חגיגה פרק א משנה ה)

בביאור דברי המשנה נחלקו האמוראים בירושלמי (שם):

כל הן דתנינן 'מטבילין' – בארבעים סאה אנן קיימין. והא תנינן "הנוטל ידיו למקדש צריך רביעית" ! א"ר לעזר: כאן בידים טמאות וכאן בידים טהורות. א"ר חנינא בריה דר' הלל: אפילו תימר כאן וכאן בידים טהורות כאן וכאן בידים טמאות – כאן בקודשי מקדש המקודשין וכאן בחולין שנעשו על גב הקדש.

כלומר: לפי רבי אלעזר רק ידיים שנטמאו בוודאות צריכות טבילה בארבעים סאה, אבל בסתם ידיים די להם בנטילה בכלי שיש בו רביעית. ואילו לפי רבי חנינא ב"ר הלל גם ידיים טהורות ('סתם ידיים') צריכות טבילה בארבעים סאה לשם אכילת קודשים.

2. הכרעת הראשונים

רש"י בפירושו לבבלי (חגיגה יח ע"א) נקט כפירוש השני בירושלמי (כדעת רבי חנינא):

נוטלין לידיים לחולין ולמעשר ולתרומה – די להן בנטילה דכלי שאין בו אלא רביעית מים.

ולקודש מטבילין – אבל לאכול שלמים או חטאת ואשם לכהנים יש מעלה, שצריך להטביל ידיים בארבעים סאה, ואף על פי שאינן אלא סתם ידיים שלא נגעו בטומאה דאורייתא המטמאה את כל הגוף.

לדעת רש"י, כל עוד לא נגעו הידיים בטומאה המטמאת את כל הגוף דינם כ'סתם ידיים', בין אם ידוע שנגעו בדברים שאינם מטמאים את כל הגוף (כגון כתבי הקודש) ובין אם לא השגיתו עליהם כלל ('סתם ידיים'), ובכל מקרה הן חייבות טבילה לקודשים.

זאת בשונה מהפירוש שהובא בפסקי התוס' (שם אות כב), שנקט כדעת רבי אלעזר בירושלמי:

מטבילים לקדש – אם נגעו ידיים בספר או בדבר הפוסלן, אבל סתם ידיים סגי בנטילת ידיים ברביעית.

מדברי הרמב"ם נראה בבירור שסתם ידיים חייבות טבילה לקודשים, שכך כתב בהל' שאר אבות הטומאות (יג, ג):

היו ידיו טהורות לתרומה והסיח לבו מלאכול, אף על פי שאומר יודע אני שלא נטמאו ידי, הרי ידיו טמאות בהיסח הדעת, שהידיים עסקניות. אם לתרומה כן קל-וחומר לקדש שכל המסיח דעתו צריך טבילה.

דין היסח דעת מקורו במשנה בטהרות (ז, ח) העוסקת בטהרת הידיים לתרומה, ושם מבואר ש'היסח הדעת' מחיל אפילו על ידיים נטולות דין של 'סתם ידיים' ומחייב נטילה חוזרת. הרמב"ם מוסיף על דברי המשנה מסברה שהוא הדין לעניין חובת טבילה לקודשים, ומכאן ברור שלדעתו 'סתם ידיים' חייבות בטבילה.¹

ובהקדמת הרמב"ם למסכת ידיים מבואר להדיא שדין הטבילה לקודש נאמר גם בסתם ידיים:

אבל לקדש אינה מספיקה נטילת ידיים אלא טבילת ידיים, בין שהיו ידיו טמאות או סתם ידיים – הרי זה מטביל, כמו שנתבאר בשני דחגיגה באמרם "ולקדש מטבילין".

1. ונראה שלדעת רבי אלעזר שפטר סתם ידיים מטבילה לקודשים אין כאן "קל וחומר" שהרי כל עיקר דין טבילת ידיים לקודשים הרי הוא מעלה יתירה שעשו חכמים בקודשים ואין להחיל עליה דין סתם ידיים, ובוודאי לא בגלל היסח דעת.

אמנם בהל' שאר אבות הטומאות (ת, ז) כתב הרמב"ם:

מי שנטמאת ידו אחת ונגעה באחרת – האחרת טהורה ונוטל את הטמאה ודיו. במה דברים אמורים – לתרומה, אבל לקדש אם נטמאת ידו אחת ונגע בשנייה טמאה ושתייהן צריכות טבילה לקדש, אבל לתרומה בנטילת ידיים בלבד יטהרו ידיו.

ולכאורה ניתן היה לדייק מדבריו שאלמלא נגעה היד הטמאה בחברתה אין צריך לנוטלה, משום ש'סתם ידיים' פטורות מטבילה, אך לפי האמור לעיל יש לבאר את דברי הרמב"ם הללו במי שטבל ידיו כבר לאכילת קודשים ולאחר מכן נטמאה ידו האחת בטומאה דרבנן, המטמאת רק את הידיים.

הרא"ש בהקדמתו למסכת ידיים העתיק את דברי הרמב"ם בהקדמתו למסכת ידיים. (ועיין עוד בפירושי הרמב"ם למשניות חגיגה ב, ה ומקוואות א, ז). ואף המאירי (שם ד"ה אמר המאירי נוטלין) צידד בדעה זו.

ב. השמטת הרמב"ם את טבילת הידיים מ'סדר הפסח'

1. קושיית ה'מקדש דוד'

לאור זאת הקשה ב'מקדש דוד' (טהרות מה, א ד"ה אך) מדוע לא הזכיר הרמב"ם את טבילת הידיים בתיאורו המפורט לסדר פסח.² וקושי זה קשה קצת על דברי חז"ל עצמם במשנה ובגמרא שלא הזכירו טבילה זו, אך במיוחד הוא קשה על הרמב"ם שתיאר במפורט את כל שלבי סדר פסח בזמן הבית ופָּסַח על טבילת הידיים. וז"ל ה'מקדש דוד':

אך בזה יש לעיין על הרמב"ם ז"ל בסדר עה"פ, שכתב (הל' חמץ ומצה ח, ו): "ואחר כך מברך על נטילת ידיים, ונוטל ידיו שניה כו', ומברך המוציא כו', (ובהלכה ז) ואחר כך מברך על אכילת הזבח ואוכל בשר חגיגת י"ד, ומברך על אכילת פסח ואוכל מגופו של פסח כו'", עיין שם. ויש לעיין, הא נטילה לא מהני לקדשים, וצריך דוקא טבילה (חגיגה יח ע"ב), ואמאי לא קאמר שקודם אכילת הזבח והפסח מטביל ידיו במקוה של מ' סאה.

והנה אפשר היה לומר דזה דלקדש מטבילין הוא דוקא בנטמאו ידיו ודאי, ולא בסתם ידיים, ובירושלמי חגיגה פ"ב הלכה ה' אמרינן כן לחד תירוצא, ולאידך תירוצא שם אף סתם ידיים צריכים טבילה לקדש, עיין שם. אך הרמב"ם ז"ל בהקדמתו למסכת ידיים כתב להדיא דאף סתם ידיים שאינו יודע אם נטמאו צריכים טבילה לקדש, עיין שם. וצ"ע.

2. וכן התקשה האדמו"ר מטאלנא (בקובץ בית אהרן וישראל פח (תש"ס), עמ' כד), ונשאר בצ"ע. ודברי המקדש דוד הובאו בקצרה בשערי דעת (ח"ב פ"ה הערה 299).

מלבד זאת קשה, דאי איתא שנוטלים ידיים לאכילת הקרבן, הדבר אמור לייתר את נטילת הידיים שנוטלים למצה, ומדוע נקטה המשנה בסתמא שיש ליטול ידיים למצה, ולא סמכה על טבילת הידיים שבהכרח מתבצעת קודם לכן?

2. הסבר הרב פישהוף

ובהערות 'נתיבי דעת' (על ה'מקדש דוד' שם, אות ד*) כתב ליישב בשם הרב אליעזר פישהוף (בעמח"ס ספר 'מעין נצח'), שהסיבה שלא הוזכרה טבילת ידיים לפני אכילת הזבח והפסח היא ש'בלאו הכי טבל ידיו כבר בתחילת הסעודה מחמת הנגיעה בבשר הקדש', וטבילה זו עולה לו.

ועל הקושי ממה שצריך ליטול ידיים פעמיים במהלך ליל הסדר, ואין אומרים שהנטילה הראשונה תעלה לו, תירץ שיש לחלק בין שני עניינים שונים: היסח דעת שיוצר חשש טומאה, והיסח דעת שיוצר הפרדה בין מצוות שונות. הנחת היסוד היא **שבליל הסדר האדם שומר על טהרת ידיו ואין היסח דעת שיוצר חשש טומאה, ולכן הטבילה שטבל בתחילת ליל הסדר מספיקה לאכילת הקרבן בהמשך הלילה ובסופו**. לעומת זאת, כדי שהנטילה שנטל בתחילת הסדר לאכילת דבר שטיבולו במשקה תעלה לאכילת המצות, יש צורך להצמיד את שתי האכילות זו לזו בלי להסיח את הדעת. ולא משום חשש טומאה, אלא משום 'דתקנת נטילת ידיים לפת ותקנת נטילת ידיים לדבר שטיבולו במשקה, תרי תקנות הן. ואמנם אם נטל ידיו פעם אחת, מהני גם לזה וגם לזה, אבל אם נטל ידיו לדבר שטיבולו במשקה ואחר כך הסיח דעתו מאכילה, ובא לאכול פת, הרי חלה עליו שוב חובת נטילה לפת, ואע"פ שיועד שידי טהורות'. וכן הובאו דברי הרב פישהוף בהרחבה בעלון 'שאל נא' (בהוצאת מכון תורת הטהרה; גיליון ג, עמ' ז).

לכאורה ישנם מספר קשיים בהסבר זה: ראשית, בגמרא (פסחים קטו ע"א) מבואר שהנטילה השנייה נתקנה מחשש טומאה, ולא בגלל היסח דעת כשלעצמו. דהגמרא מקשה: "למה לי נטילת ידיים תרי זימני, הא משא ליה ידיה חדא זימנא", ומתרת: "כיון דבעי למימר אגדתא והלילא, דילמא אסוחי אסחיה לדעתיה ונגע". והראשונים ביארו שחוששים שנגע בבשרו או שחוששים שנגע בדבר טינוף: כן כתבו הר"ף (כה, א בדפיו), ר"ח (ד"ה אדבריה), רש"י (ד"ה אסחיה), רשב"ם (ד"ה אסחיה), מחזור ויטרי (סי' נו), פסקי הרי"ד (שם), הר"י מלוניל (פירוש הגמרא שם ד"ה נטל), משמעות הרשב"א (שו"ת א, קצב-קצג), המאירי (ד"ה אע"פ), הרא"ש (שם י, כו; י, כח; סדר פסח בקצרה; שו"ת יד, ה), הר"ן (ח' שם ד"ה דלמא), הפרדס (נביו, שער המעשה ד"ה ואחר) ורבינו מנוח (הל' חמץ ומצה ה, ג). וראשונים נוספים גרסו תיבת 'ונגע' בלי לפרש במה נגע: המנהיג (הל' פסח עמ' תפח) ומהר"ם חלאוה (שם ד"ה נטל). והרב פישהוף לדרכו נדחק לומר שהרמב"ם לא גרס תיבת

'נגע', ולא פירש את החשש ככל הראשונים הללו.³ ובדבריו נזכרו רק הרי"ף ר"ח ורש"י, אך כאמור מדובר בראשונים רבים מאוד. ולפי זה נמצא שהחשש הוא מטומאה, ולא מהיסח דעת כשלעצמו. וכן הנוסח בכתבי היד של הגמרא.⁴ וקשה לומר שהרמב"ם הלך בדרך שונה מכל הנך.

שנית, הרמב"ם (הל' ברכות ו, יז) כתב:

נוטל אדם ידיו שחרית ומתנה עליהן כל היום ואינו צריך ליטול את ידיו לכל אכילה ואכילה והוא שלא יסיח דעתו מהן, אבל אם הסיח דעתו מהן צריך ליטול ידיו בכל עת שצריך נטילה.

והרי כאן לא מדובר על שתי תקנות שונות שהיסח הדעת מונע מהן להצטרף, אלא על נטילה שמעיקרא נעשתה לצורך אכילת פת, ובכל זאת צריך להימנע מהיסח דעת. ולכאורה מוכח מזה שהיסח הדעת לא רק מפריד בין תקנות שונות, אלא מפריד בין הנטילה ובין האכילה שאחריה. והרב פישהוף כתב ליישב, שמלשון הרמב"ם נראה שהיסח הדעת כשלעצמו פוסל, ובשונה מרש"י (חולין קו ע"ב ד"ה ומתנה) שכתב שהיסח הדעת הוא מטומאה: 'בלבד שיזהר מלטנפם ומלטמאם'. ונראה שכוונתו לדייק זאת מכך שהרמב"ם לא הזכיר טומאה. אך לכאורה לא ברור כיצד מיושב הקושי, דסוף סוף חזינו שהיסח הדעת פוסל את הנטילה אף כשנעשתה מעיקרא לצורך אכילת פת.

מלבד זאת, לכאורה קשה מאוד לומר שהיסח הדעת אינו מחשש לטומאה, דהא במקור הדין דנטילת ידיים שחרית המועילה לכל היום (חולין קו ע"ב) כלל לא נזכר שאין להסיח דעתו, ומקור דברי הרמב"ם בעניין זה הוא במשנה (טהרות ז, ח), וכפי שכתב הכס"מ על אתר. ובמשנה זו מבואר להדיא שהיסח הדעת פוסל משום חשש טומאה:

מי שהיה טהור והסיע את לבו מלאכול – רבי יהודה מטהר, שדרך טמאין פורשין ממנו, וחכמים מטמאים. היו ידיו טהורות והסיע את לבו מלאכול – אף על פי שאמר יודע אני שלא נטמאו ידי, ידיו טמאות, שהידים עסקניות.

והרמב"ם בפירושו למשנה זו כתב:

הידים, הכל מודים שהן מתטמאות בהסח הדעת לענין התרומה. וטעם הדבר, כמו שאמר שהידים עסקניות, כלומר מרבות למשמש, ושמא נגע בטומאה ולא ידע. וזה מכלל שמונה עשר דבר שגזרו, שהידים פוסלין את התרומה ואף על פי שאין ידוע להן טומאה.

3. וציין לתוס' (ברכות מב ע"א ד"ה אי) ששמע מהם שלא גרסו 'ונגע'. אמנם נראה שאין מדבריהם ראיה שלא גרסו תיבה זו, דהם העתיקו רק את הנצרך להם, והוא שהיה היסח הדעת המצריך ברכה, ולא טרחו להעתיק את דברי הגמרא בשלמותם.

4. מינכן 95, קולומביה, אנאלאו, בהמ"ל נ"י, וטי' 125. ובשני כ"י ליתא: מינכן 6, וטי' 109ב.

ולכאורה אין מלשון הרמב"ם בהלכות כדי ללמד שהוא הבין את מהות היסח הדעת בשונה מהמשנה ומדבריו בפירוש המשנה. מלבד זאת, גם כאן לא מדובר רק על רש"י אלא על ראשונים רבים שהעתיקו בהסכמה את דברי רש"י: הראב"ה (תשובות סי' א'קט) האו"ז (א, עד), הרשב"א (שם ד"ה אמר; תורת הבית הארוך ב"ו ש"א, דף עב ע"א), הריטב"א (שם ד"ה אמר), הרא"ש (שם ח, יב; שו"ת מח, ה), הר"ן (חי' שם ד"ה אמר), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ו, דף קמו ע"ג) הטור (או"ח סי' קעד), הנמוקי יוסף (שם ד"ה ובלבד) וההגהות אשרי (ברכות ב, יא הגהה א). וצריך לומר שהרמב"ם נחלק על כל הראשונים הללו, וזה דוחק. ובדברי הרשב"א והטור מבואר שהבינו שרש"י והרמב"ם לדבר אחד נתכוונו, וכן מבואר בדברי הכס"מ שם.

שלישית, לכאורה לפי דרכו של הרב פישוהוף יש קושי בהבנת מהות היסח הדעת שמצריך נטילה שנייה למי שנטל ידיו לכרפס. דבשלמא לרש"י וסיעתו, היסח הדעת הוא כזה שיוצר חשש שהידיים נגעו בדבר המטמא או המטנף אותו. אך לפי הבנת הרב פישוהוף ברמב"ם, שהיסח הדעת פוסל אף כשהידיים נשמרו מטומאה, לא ברור מהי מהותו של היסח דעת זה, ומה מגדיר אותו. ונראה שהרב פישוהוף הבין שהיסח הדעת היינו שהאדם עוסק בדבר שאינו אכילה. אך לכאורה יש בזה קושי, דאם סתם נטילה בתחילת היום מהניא, מדוע הנטילה לכרפס לא מהניא. וצריך לומר שעצם העובדה שמקיימים בנטילה מצווה אחרת מפחיתה מהיכולת שלה לעלות גם לנטילה דמצה. אך לכאורה לא ברור מה סברת הדבר.

רביעית, עיקר הסברו של הרב פישוהוף הוא שטבילת הידיים 'לא הוי מסדר ליל הפסח'. ולכאורה הדבר אינו מובן, דסוף סוף יש צורך בטבילה אחת כחלק מליל הפסח. ואף אם נוקטים שהיסח הדעת אינו פוסל ואין צריך לטבול פעם נוספת אחרי שטבל בתחילה, אין זה מבטל את הצורך לטבול ידיים עכ"פ בתחילת ליל הסדר. ואולי הבין הרב פישוהוף שהטבילה הראשונה נעשית הרבה לפני ליל הסדר, כאשר שוחטים את הקרבן או כאשר מוליכים אותו מהעזרה אל מקום אכילתו. אך זה לכאורה אינו מוכרח, דאין דין שאוכלי הקרבן הם אלה ששוחטים או מוליכים אותו, ובהחלט קיימת אפשרות שאדם אחר הולך את הקרבן ועתה האוכלים צריכים לטבול את ידיהם. וגם אי נימא שראש החבורה מוליך את הקרבן, סוף סוף שאר בני החבורה לא מוליכים אותו, ועליהם לטבול כחלק מסדר ליל הפסח.

3. הסבר ה'אורה ושמחה'

בספר 'אורה ושמחה' (בראנדסדורפר; על הרמב"ם הל' חמץ ומצה ח, ו אות ב) כתב הסבר דומה במקצת להסברו של הרב פישוהוף, והוא שיש הבדל מהותי בין נטילת ידיים לאכילת פת חולין ובין נטילה לתרומה וכן טבילת ידיים לאכילת קודש: 'דנטילת ידיים לאכילה אינו לטהר הידים, אלא יש דין לאכול בידים נטולות. מה שאין כן נטילת ידיים לקודש ולתרומה

הוא משום טהרת ידיים. ואת זה ביסס על דברי הגר"ח מבריסק בחידושו לש"ס (סי' קמג לפסחים מו, א), שהגדיר כך את מהות נטילת ידיים. ולפי זה כתב ה'אורה ושמחה' שהיסח הדעת שנוצר באמירת ההגדה מצריך נטילת ידיים לאכילת המצה, אך לא מצריך טבילת ידיים לאכילת הפסח. וז"ל הגר"ח שם:

הרמב"ם ס"ל דהנטילה דחולין אינה מעיין נטילה דתרומה, שהיא "מעשה טהרה והיתר", אלא דהוא דין "מעשה מצוה" שתקנו חכמים ליטול ידיו לאכילה. ולכן בתרומה שהוא מעשה טהרה, וכל דינה היא להפקיע טומאת הידים, לא בעיין לזה, רק שלא יהיה על הידים טומאה. אולם בחולין, דדין הנטילה היא "מעשה מצוה" ליטול ידיו לאכילה, ואין זה טהרה והיתר איסורין, אלא דין מצוה הפירוש שחייבו חכמים שיהיו ידיו נטולות לאכילה – על כן צריך לאכילה החפצא דידיים נטולות, מה שאין כן בתרומה דאינו אלא מתיר ומטהר, בזה אין הדין שצריך חפצא דידיים נטולות, ולא שייך זה אלא בחולין, שהנטילה היא מעשה מצוה ולא מטהר.

אמנם לכאורה גם בזה יש דחקים: ראשית, לא ברור מה הגדרתן ומהותן של 'ידיים נטולות', ומה ההבדל בפועל בין ובין ידיים שאינן נטולות. אם מהותה של הנטילה לחולין 'אין זה טהרה', אזי מדוע שנטילה זו תופקע כאשר יש חשש שהאדם נגע במקום טמא או מלוכלך? ומהו המדד שעל פיו נקבע מתי יד הופכת בחזרה מנטולה לאינה נטולה? שנית, הרמב"ם התנסח בלשון דומה מאוד ביחס לנטילת לחולין ולתרומה. דביחס לחולין כתב (הל' חמץ ומצה ת, ו): 'נוטל ידיו שניה שהרי הסיח דעתו', וביחס לתרומה כתב (פיהמ"ש טהרות ז, ח הנ"ל): 'הידיים, הכל מודים שהן מתטמאות בהסח הדעת לענין התרומה'. ובפשטות נראה שהמושג היסח הדעת מתפרש באותו אופן בשני המקומות, והיסח דעת זה מצריך נטילה בין בחולין ובין בתרומה. שלישית, במקום אחר (הל' מטמאי משכב ומושב י, א) פירט הרמב"ם מהם דברי חבירות, ובין היתר כתב: 'ויזהר בנטילת ידיים ובטהרתן'. ומשמע שהנטילה לחולין מטהרת את הידיים.

כדי ליישב את הקושי השני והשלישי, היה נראה לומר שמה שכתוב 'אין זה טהרה' אין הכוונה לומר שהנטילה לא נועדה כלל לטהרה, אלא שלא נועדה רק לטהרה. וכך נראה גם מדברי הגר"ח שם לעיל מינה שיש שני דינים בנטילת ידיים לחולין, דהביא את דברי הרמב"ם (הל' ברכות ו, א) וכתב שהרמב"ם 'כתב ב' הטעמים דנטילת ידיים: משום טומאה ומשום לכלוך'. ולפי זה היה ניתן להבין שמצד ההיבט של הטהרה אכן קיים דמיון בין נטילה לחולין לנטילה לתרומה, ובשתיהן קיימת מגמה של העלאה מטומאה לטהרה, אלא שבנטילה לחולין יש היבט נוסף של ידיים נטולות, שעליו נאמר 'אין זה טהרה'. אך מהלשון: 'אינה מעיין נטילה דתרומה, שהיא "מעשה טהרה והיתר"', נראה שאין חפיפה בין הנטילה לחולין לנטילה לתרומה. ואולי המעתיק לא דק, וכידוע שחידושי הגר"ח על הש"ס לא נכתבו ולא נערכו על ידי הגר"ח ואף לא על ידי בניו. ומיהו הקושי הראשון עדיין קיים, דלא הוגדר מהן

ידיים נטולות. ואין לומר שנטולות היינו נקיות מלכלוך, וכדמשמע מלשון הגר"ח הנ"ל שאלו הם שני הדינים. דהא אי איתא שזו מהות הנטולות, לא היה לו לגר"ח להפריד בין נטילה שהיא מעשה טהרה לנטילה שהיא מצווה עצמית. דהא גם ניקוי מלכלוך הוא מכשיר ומטהר ולא מצווה עצמית. וצ"ע.

ומכל מקום, מבואר בגמרא שהנטילה בליל הסדר נובעת מכך שהיה היסח הדעת. ומלשון הרמב"ם הנ"ל מפורש יוצא שהיסח הדעת מצריך נטילה לתרומה, ולכאורה די בזה כדי לשלול את האפשרות לומר שהיסח הדעת מצריך נטילה רק לחולין ולא לתרומה וקודשים, שהיא לכאורה האפשרות שהעלה האורה ושמחה. ומלבד זאת קשה שגם לפי דברי האורה ושמחה, סוף סוף מתבצעת טבילת ידיים לצורך אכילת הפסח, ועדיין קשה שחז"ל והרמב"ם לא הזכירו כלל את קיומה של טבילה זו, וכעין הקושי הרביעי הנ"ל על הסבר הרב פישוהוף.

4. הסבר ה'רחב ידיים'

ובספר 'רחב ידיים' (בליער; עמ' יג ד"ה ואולי) האריך בביאור שיטת הרמב"ם ושיטת רש"י בעניין טבילת ידיים לקודש,⁵ ובהמשך לדבריו הציע ליישב גם את קושיית המ'מקדש דוד' מהשמטת טבילת ידיים בתיאורו של הרמב"ם לסדר פסח:

5. בין דבריו דן הוא בטעם אי-הגבהת בשר הפסח בזמן המקדש. בגמרא (פסחים קטז ע"ב) נאמר: "אמר רבא: מצה צריך להגביה ומרור צריך להגביה. בשר אין צריך להגביה, ולא עוד אלא שנראה כאוכל קדשים בחוץ". והרמב"ם (הל' חמץ ומצה ת, ד) כתב: "ומחזיר השלחן לפניו ואומר פסח זה שאנו אוכלין על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה', ומגביה המרור בידו ואומר מרור זה שאנו אוכלין ... ומגביה המצה בידו ואומר מצה זו שאנו אוכלין על שם שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם מיד שנאמר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וכו', ובזמן הזה אומר פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים...".

מדברי הרמב"ם מפורש יוצא שגם בזמן הבית אין מגביהים את הפסח, אלא רק את המצה והמרור. ולכאורה דברי רבא לא באו אלא למנוע מהגבהת בשר שלא בזמן הבית, שדווקא אז הוא נראה כאוכל קודשים בחוץ, ולא מהגבהת בשר הפסח בזמן הבית. ובספר 'רחב ידיים' (עמ' יד ד"ה ובעמדי) כתב שהטעם לכך הוא שידיו טמאות ולכן אינו יכול להגביה את הפסח. אמנם כבר הקשה עליו בספר 'אורה ושמחה' (בראנדסדורפר; על הרמב"ם הל' חמץ ומצה ת, ד אות א סוד"ה וראיתי בספר) שאם הידיים טמאות לקודש, היה צורך להטבילן לפני אכילת הפסח, והרי הרמב"ם לא הזכיר טבילה לפני האכילה.

ובאמת נראה יותר שדברי הרמב"ם הללו אינם עניין לנידוננו, וטעמו הוא כמבואר בספר 'כרוב ממשח' (אלפסי; על הרמב"ם הל' חמץ ומצה שם): "ולי יראה דרבינו מפרש בדברי רבא שאמר אין צריך היינו אף בזמן שבית המקדש קיים, דאי לאו הכי היה לו לומר אסור להגביה. אלא ודאי דדברי רבא קאי אמן שבית המקדש קיים. והיינו טעמא, דוקא מצה זכר לחירות ומרור זכר לוימרורו צריך להגביה. ועוד, דגופו של כבש אין שייך להגביהו כולו. ולזה דוקא מצה ומרור".

דאין זה הלכה באכילת הקרבן כמו שיטת רש"י, רק הוא הלכה בטומאת ידיים שכדי לסלק טומאתן בעי טבילה. ושם לא מיירי, רק מה ששייך לעיקר קרבן גרידא, כמו שאר דברים שנזכר שם, כמו ברכה ועל השובע. על כן לא נזכר שם.

אך לכאורה גם בהסבר זה יש קושי, דסוף סוף אם יש צורך בטבילה לפני אכילת הפסח, היה על הרמב"ם להזכיר זאת – בין אם יסוד הדין הוא בכך שהקרבן צריך להיות טהור כפי שהבין הרחב ידיים בדעת רש"י, ובין אם יסוד הדין הוא בכך שידיו של האדם צריכות להיות טהורות בעת האכילה. והרי עניינו של הרמב"ם לתאר את סדר פסח ולא רק את מה ששייך לעיקר קרבן, והוא מזכיר את נטילת הידיים שלפני ברכת המזון (ה"י) ואת ברכת בורא פרי הגפן על הכוסות השונות (מלבד כוס שלישי שאולי הדבר כלול במה שכתב שמברך עליו ברכת המזון). ואם גם הטבילה היא חלק מסדר פסח, קשה לכאורה לומר שמקומה נפקד מתיאור מפורט זה רק מכיון שהיא הלכה בטומאת ידיים ולא דין בעיקר הקרבן.

ועוד כתב הרחב ידיים' (שם ד"ה ויש) ביישוב דברי הרמב"ם, שחזר בו מדבריו בפירוש המשנה, ובמשנה תורה (הל' שאר אבות הטומאה פרק ח) נקט שדין טבילת ידיים לקודש לא נאמר בסתם ידיים אלא דווקא בידים שנטמאו. אך לכאורה אין ביסוס מספיק בדברי הרמב"ם במשנה תורה לכך שהוא חזר בו מדבריו בפירוש המשנה, ואדרבה, מדבריו שם בפרק יג לעניין היסח דעת מוכח ההפך.

5. הסברים נוספים והקשיים שבהם

דין טומאת עמי הארץ אינו נוהג ברגל (חגיגה כו ע"א; רמב"ם הל' מטמאי משכב ומושב יא, ט). והיה מקום להציע שמכיון שכך גם הצורך בטבילת ידיים לאכילת קודשים אינו קיים ברגל. אולם נראה שאין לומר כן, דמאי חזית לתלות את שני העניינים זה בזה. ובפשטות מדובר בדינים שונים לחלוטין, שאין זיקה ביניהם. וכשם שהצורך בנטילת ידיים לאכילת פת ודבר שטיבולו במשקה לא בטל ברגל, כך גם הצורך בטבילת ידיים לאכילת קודשים.

עוד היה מקום להציע, שהבית שבו נאכל הקרבן נידון כמקדש, וכדחזינן שיש לאכול את הקרבן דווקא בתוכו ואסור להוציאו ממנו, ולכן חל בו הדין דאין טומאת ידיים במקדש (פסחים יט, א; רמב"ם הל' שאר אבות הטומאות ת, ו). ומדברי הרמב"ן (חולין לג, א ד"ה ליתכשרו) משמע שכל ירושלים חשובה מקדש לעניין הא דאין טומאת ידיים במקדש. אולם גם הסבר זה קשה: ראשית, הדמיון בין הבית שבו נאכל הקרבן ובין המקדש הוא חלקי ומסוים, וקשה מאוד ללמוד ממנו לדין טומאת ידיים. שנית, נראה שגם במקדש יש איסור לעבוד ולאכול קדשי קודשים בטומאת ידיים, וכפי שהאריכו להוכיח בקהלות יעקב (זבחים סי' טז) ובעלי תמר (חגיגה ב, ה ד"ה ולקודש וד"ה והא תנינן). ולא התחדש אלא שאין הידיים מטמאות את מה שהן נוגעות בו, אך האדם נדרש לטהר אותן. שלישית, הרמב"ן (שם) בתירוצו הראשון נקט דהא דאין טומאת ידיים במקדש הוא דווקא בכהנים, שזריזים

הם, ולא בבעלים. איברא דעל כך היה ניתן להשיב שבני חבורה זריזים הם (שבת כ, א; פסחים פה, א) ודינם ככהנים לעניין זה.

עוד היה ניתן להציע שנטילת ידיים נתקנה רק על מאכל שהוכשר לקבל טומאה באחד משבעת המשקים (ראה משנה מכשירין ו, ד), ומציאות זו מתקיימת בכל הקרבנות כשמבשלים אותם במים. ויצא מכלל זה הפסח שאינו נאכל אלא צלי (שמות יב, ט; זבחים נו, ב), ואינו מוכשר לקבל טומאה. אך גם הסבר זה אינו נראה, דהא חיבת הקודש מכשירה את כל הקרבנות לקבל טומאה אף ללא הכשר בשבעת המשקים (חגיגה כד, ב וחולין לג, א; ורמב"ם הל' שאר אבות הטומאה יב, יג והל' טומאת אוכלין י, יז), ובכלל זה קרבן פסח.

ועוד היה אפשר להציע שכשם שמצינו כמה הקלות בהלכות קרבן פסח המבוססות על כך שבני חבורה זריזין הם (שבת שם ופסחים שם), כך גם בעניין טבילת ידיים לקודשים הקלו חכמים. דהא כל טומאת ידיים אינה אלא מדבריהם, והם אמרו והם אמרו. וכשם שלא גזרו טומאה על קרבן פסח שיצא חוץ למחיצתו (פסחים שם; רמב"ם הל' שאר אבות הטומאה ח, ה) משום שבני חבורה זריזים ואינם צריכים לסייג זה, כך לא גזרו טומאה ידיים אצל פסח משום שבני חבורה זריזים וישמרו ידיהם בטהרה. אך גם הסבר זה קשה, דמהיכא תיתי לומר שלא גזרו אחר שלא מצאנו כל גילוי לכך בדברי חז"ל ובראשונים. וקשה מאוד לומר שהדבר נלמד מסתימת המשנה והגמרא שלא הזכירו טבילת ידיים, דהא אי איתא שיש כאן יוצא מן הכלל, היה על חז"ל להשמיע זאת בדרך חיובית ולא בסתימה. ואמנם ז"ל הרמב"ם (שם):

בשר קודש שיצא חוץ למחיצתו הרי הוא ספק אם מטמא את הידים או לא, לפיכך אינו מטמא ספק טומאת הידים טהור כמו שיתבאר, ואם בשר פסח שיצא חוץ לבית הוא הרי הוא טהור בני חבורה זריזין הן.

ומבואר שבפסח מקלים במילי דטומאת ידיים. אך לכאורה פשוט שאין הדברים נוגעים לנידון דידן.

ג. בזמן המקדש אכילת הפסח הייתה קודמת לאמירת ההגדה

והנה, אלמלא תיאורו של הרמב"ם לסדר פסח, היה ניתן להבין שבזמן הבית לא השתהו זמן רב באמירת ההגדה לפני האכילה. דבמשנה לא מוזכרת השתהות כזו, אלא רק בגמרא. ולשון המשנה (פסחים קיד ע"א) היא:

הביאו לפניו מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת. הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין, אף על פי שאין חרוסת מצוה. רבי אליעזר ברבי צדוק ואומר: מצוה. ובמקדש היו מביאין לפניו גופו של פסח.

וכבר עמדו כמה מחברים⁶ על כך שבפשטות נראה שכל אלו הובאו בזה אחר זה: הירק המטובל בחזרת, מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין, וגופו של פסח. והם לא הובאו לקישוט בעלמא אלא לאכילה, והפסח לא הוצא מהתנור כדי שיתקרר בזמן אמירת ההגדה, אלא לאכילה. ואכילת כל אלה היא שמעוררת את שאלות הבן ואת אמירת ההגדה, המוזכרות במשנה הבאה (קטז ע"א):

מזגו לו כוס שני, וכאן הבן שואל אביו. ואם אין דעת בבן אביו מלמדו: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה? שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות, הלילה הזה מרור? שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי? שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים? ולפי דעתו של בן, אביו מלמדו. מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מארמי אוכד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה.

ובביאור הסיבה לשינוי בסדרו של ליל הסדר לאחר החורבן, כתב מו"ר (שם עמ' תקלב-תקלג):

והנה, מפשוטו של מקרא נראה ששאלת הבנים וההגדה צריכה להיות בעקבות זה שהם רואים אותנו אוכלים את הפסח ושומרים על חוקת הפסח לבלתי שבור עצם ולבלתי אוכלו נא ומבושל ויחד עם המצות והמרורים וככל שאר הלכות הפסח. דהא על כל העבודה הזאת "יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם" (שמות יב, כו). ולכן ברור שאין טעם לומר את ההגדה לפני שעשינו את כל העבודה הזאת. ולכן היה ברור בזמן המקדש שיש לומר את ההגדה אחרי אכילת הפסח, לאחר שהבן שואל בעקבות האכילה וסדר העבודה. וכיון שהתבאר שאכילת הפסח היתה חייבת להיות אחרי הסעודה, אם כן יש הכרח לומר שההגדה היתה גם אחרי הסעודה. וזו הסיבה שבזמן המקדש קדמה אכילת הפסח להגדה.

ואולם משחרב בית מקדשנו ואין לנו פסח ולא נותרו בידינו אלא רק המצה והמרור, בטלה העבודה העיקרית שעליה שואלים הבנים. דהא לפי התשובה "ואמרתם זבח פסח הוא לה" אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים" וכו' (שם, כז), רואים שעיקר העבודה שעליה נשאלה השאלה היא עבודת קרבן הפסח דווקא. ולכן כשם שכבר אין לנו הכרח לדחות את אכילת המצה עד לאחר הסעודה, כך כבר אין לנו סיבה שנתעכב עם ההגדה עד לאחר הסעודה ואף לא עד אחר אכילת המצה והמרור. ולכן דווקא מזדרזים עם ההגדה כדי שהתינוקות

6. ביניהם הרב מרדכי ברויאר ב'פרקי מועדות' (הוצ' חורב, תשמ"ט), פסח, 'היכרא לתינוקות', עמ' 171, (ובעיקר מעמ' 182); הרב יהודה זולדן, זמן אכילת הפסח בליל הסדר, מעלין בקודש כא (אדר ב' תשע"א) עמ' 101-115; מו"ר הרב שמואל טל, טל-חיים פסח עמ' תקכט ואילך.

יהיו עדיין עירניים ולא יירדמו. ואף עדיף לנו שלא יאכלו, כמו שמצינו (יומא יח ע"א) שהכהן הגדול היה ממעט באכילתו לפני ליל יום הכיפורים כדי שלא יירדם.

ויש לסייע לדרך זו מכך שעניין נטילת הידיים הכפולה בליל הסדר מוצג בגמרא כדבר שעדיין לא היה ברור ופשוט בתקופת רב פפא (קטז ע"ב):

אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא ודרש: נטל ידיו בטיבול ראשון, נוטל ידיו בטיבול שני. אמרוה רבנן קמיה דרב פפא: הא בעלמא איתמר, דאי סלקא דעתך הכא איתמר, למה לי נטילת ידיים תרי זימני? הא משא ליה ידיה חדא זימנא! אמר להו רב פפא: אדרבה, הכא איתמר. דאי סלקא דעתך בעלמא איתמר, למה לי תרי טיבולי? אלא מאי, הכא איתמר? נטילת ידיים תרי זימני למה לי, הא משא ליה ידיה חדא זימנא. אמרי: כיון דבעי למימר אגדתא והלילא, דילמא אסוחי אסחיה לדעתיה ונגע.

ומכך שהיה צריך לדון ולבאר 'למה לי נטילת ידיים תרי זימני' עד כדי כך שרבנן סברו שדרשת רב חסדא אינה מתייחסת לפסח, נראה בפשטות שהדבר לא היה מושכל ראשון. ומור"ד (שם) נקט בדעת הרמב"ם לא כך, משום שהרמב"ם בתיאורו לסדר פסח לא הבחין בעניין זה בין זמן הבית לזמן גלות. אך ייתכן שהרמב"ם לא נחלק על כך שבזמן שבית המקדש היה קיים לא היו שוהים לפני אכילת הקרבן, והסיבה שלא נחית לכך היא שדבריו לא באו לתאר את מה שהיה אלא את מה שיהיה. ומכיון שרב חסדא קבע שנוטלים ידיים פעמיים וביניהן אומרים הלל והגדה, יש לנהוג כך בפשטות גם כשייבנה בית המקדש במהרה בימינו, ואין לשנות את הסדר בחזרה למה שהיה קודם תקנת רב חסדא.⁷

ולפי כל זה היה ניתן להבין מדוע לא נזכרה בחז"ל טבילת ידיים, דבאמת לא נעשה הפסק בהגדה קודם לאכילת הקרבן. אך דברי הרמב"ם עדיין אינם מיושבים, שכן אם בחר לתאר את מה שיהיה במהרה בימינו, וכפי שהתבאר, היה לו לתאר גם את טבילת הידיים. וגם בדברי חז"ל עדיין קשה שלא נזכרה טבילת ידיים בתחילת התהליך, וכקושי הרביעי הנ"ל על הסבר הרב פישהוף.

7. ועוד הביא מור"ד (שם) את דברי רבינו יונה (סדר פסח עמ' קלז) שכתב להדיא שמביאים את הקרבן כדי שיהיה מונח לפניו בזמן אמירת ההגדה. הרי שהבין שגם בזמן הבית ההגדה קדמה לאכילה. לעומת זאת, בדברי מהר"ם חלאוה (פסחים קיט ע"ב ד"ה אין) מבואר שבזמן הבית אכלו את הקרבן לפני ההגדה, וכדברי מור"ד. ובגמרא (פסחים פה ע"ב – פו ע"א) משמע שבזמן הבית ההלל נאמר אחר אכילת הקרבן, וכן מבואר בדאשונים (ר"ח שם ד"ה מאי, רש"י ד"ה שלא; רז"ה כו ע"ב בדפי הרי"ף).

ד. טהרה מטומאה וטהרה מלכלוך

1. אבחנה בין שתי מערכות טהרה שונות

ונראה שיש לבאר את דברי חז"ל והרמב"ם על יסוד הבחנה בין שני סוגים של טהרה, ובאופן דומה מעט לדברי הגר"ח ולהסבר ה'אורה' ושמחה' הנ"ל.⁸ דהנה, ישנן שתי מערכות של טומאה וטהרה: המערכת הראשונה כוללת את הטומאות מדאורייתא: מת, מצורע, שרץ, זב, נידה ועוד; בצירוף טומאות דרבנן שהתווספו עליהן: בית הפרס, ארץ העמים, כתבי הקודש, סתם ידיים ועוד. לעומתה, יש מערכת שנייה שכוללת את הלכות נטילת ידיים הנוהגות בזמן גלות, ובה אין אבחנה בין טמא מת למי שטהור מטומאת מת, ובין נידה למי שאינה נידה – כולם צריכים ליטול ידיהם. ובמערכת זו, גם לכלוך בעלמא נחשב ל'טומאה', וכלשון הראב"ד (תשובות ופסקים, כג):

ואומר אני כי עיקר טומאת הידים שאמרו לא טומאת ודאי אלא טומאת ליכלוך, מפני צואה או זיעה או (שהרגו) [שהרג] מאכולת, וגזרו עליהן טומאה מאותו לכלוך כאלו נגע בטומאה. ועשו אותן שניות לפסול את התרומה במגען, ושלא לאכול בהן חולין אלא על ידי (הדחק) [הדחה].

נמצא שיש במערכת הראשונה מה שאין בשנייה, ויש בשנייה מה שאין בראשונה: אדם יכול ליטול ידיו ולהיות טהור במערכת השנייה, אך ייאסר עליו להיכנס לירושלים משום שהוא מצורע, וכל שכן שלא יוכל לאכול קודשים ולהיכנס להר הבית. לעומתו, אדם שנגע בדבר טינוף טעון נטילת ידיים, אף שבמערכת הראשונה הוא טהור, והוא יכול להיכנס למקדש ולאכול קודשים.

2. טהרת ידיים לקודשים – מחשש מגע בטומאה

ולפי זה נראה לומר שיש שתי תקנות בידיים: **טבילת הידיים לקודשים** באה לטהר מטומאת ידיים **שבמערכת הראשונה**. דתיקנו שסתם ידיים תהיינה שניות לטומאה, במדרג הטומאות שבמערכת הראשונה. ואסור לאכול קודשים כאשר הידיים שניות לטומאה. לעומת זאת, **נטילת הידיים לאכילת חולין** באה לטהר מטומאת ידיים **שבמערכת השנייה**. ונגיעה במקום מטונף אינה מצריכה טבילה לקודשים, דמקום מטונף אינו אב הטומאה ואינו ראשון לטומאה. ובאמת הכוהנים נגעו בידיהם בבשר ובדם הקרבנות ובוודאי התלכלכו ממנו, וכגון בהולכת איברים לכבש, והדבר לא פסל אותם מעבודה או מאכילה, ואדרבה, שבח הוא לבני אהרן (ראה פסחים סה ע"ב). ונראה שזו הסיבה לכך שלא נאמר בשום מקום שלאחר שהכוהן נתן מן השמן על בהן רגלו הימנית של המצורע (ויקרא יד, יד; ועוד), הוא צריך ליטול או לטבול ידיים לצורך המשך טהרת המצורע. לעומת זאת, במערכת השנייה יש משמעות בסיסית לניקיון. והוא שנאמר (חולין קו ע"א):

8. ואולי גם הם לכך נתכוונו, אף שלכאורה קשה להעמיס זאת בלשונויהם.

אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן: נטילת ידיים לחולין מפני סרך תרומה, ועוד משום מצוה. מאי מצוה? אמר אביי: מצוה לשמוע דברי חכמים, רבא אמר: מצוה לשמוע דברי ר' אלעזר בן ערך, דכתיב וכל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים, אמר ר' אלעזר בן ערך: מכאן סמכו חכמים לנטילת ידיים מן התורה.

וכתבו התוס':

מצוה לשמוע דברי חכמים – ואם תאמר, והלא משום סרך תרומה תקנוה, ואם כן מאי ועוד. ויש לומר, דתקנו משום נקיות.

בדברי התוס' מבואר היסוד שנטילת ידיים היא משום נקיות. והרמב"ם (הל' ברכות ו, א) כתב:

כל האוכל הפת שמברכין עליו המוציא, צריך נטילת ידיים תחלה וסוף, ואף על פי שהיא פת חולין ואף על פי שאין ידיו מלוכלכות ואינו יודע להן טומאה לא יאכל עד שיטול שתי ידיו, וכן כל דבר שטיבולו במשקין צריך נטילת ידיים תחילה.

וממה שכתב שיש ליטול 'אף על פי שאין ידיו מלוכלכות', נראה דכל שכן שלכחך מצריך נטילה. וכן נאמר בגמרא (ברכות נג, ב) גם ביחס למים אחרונים, שזכרו בכמה מקומות בחדא מחתא עם מים ראשונים:

רבי זוהמאי אומר: כשם שמזוהם פסול לעבודה – כך ידיים מזוהמות פסולות לברכה. אמר רב נחמן בר יצחק: אנא לא זילאי ולא זיואי ולא זוהמאי ידענא, אלא מתניתא ידענא; דאמר רב יהודה אמר רב, ואמרי לה במתניתא תנא: והתקדשתם – אלו מים ראשונים, והייתם קדשים – אלו מים אחרונים, כי קדוש – זה שמן, אני ה' אלהיכם – זו ברכה.

נראה אפוא שאף שנטילת ידיים לחולין נתקנה מפני סרך תרומה, גדריה שונים לגמרי מגדרי טומאת ידיים שבמערכת הראשונה. ושוני זה הוא שמגדיר את נטילת ידיים כתקנה עצמית שאין לה סמך בקרא, ולא כדין דרבנן רגיל כמו מיעוטו ומקפיד עליו שחוצץ בטבילה מדרבנן (עירובין ד ע"ב) או תקנת גט מקושר (ב"ב קס ע"א-ע"ב) או דיני דרבנן אחרים, אלא זו מצווה דרבנן העומדת בפני עצמה. ולכן הרמב"ם (ספר המצוות, שורש א) הזכיר אותה בחדא מחתא עם חנוכה ופורים, בדיונו על הכללת מצוות דרבנן במניין המצוות. והסמ"ג (הקדמה לעשין דרבנן) כתב:

אחרי שסיימנו מצות עשה של תורה נחל לבאר מצות עשה שהם מדברי סופרים ומהם מדברי נביאים והם חמש מצות, מצות עירובין, מצות אבל, מצות תשעה באב, מצות מגילה, מצות חנוכה, וכבר בארנו מצות נטילת ידיים שהיא מדברי סופרים בהלכות ברכות.

אף הסמ"ק ייחד סימן (סי' קפא) לעיסוק במצוות נטילת ידיים, ולפניו כתב: 'שלמו מצות התלויים ביד דאורייתא, אחל נטילת ידים דרבנן'.

3. תקנת טבילת ידיים לקודשים קדמה לנטילת ידיים לתרומה

שתי התקנות השונות בנטילת ידיים הן תקנות שונות, ואף נתקנו בתקופות שונות. בגמרא שבת (יד ע"ב – טו ע"א) נאמר:

אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שתיקן שלמה עירובין ונטילת⁹ ידיים יצתה בת קול ואמרה: בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. חכם בני ושמח לבי ואשיבה חרפי דבר. אתא שלמה גזר לקדשים, ואתו אינהו [=הלל ושמיא] וגזור אף לתרומה.

הרי שהתקנה לקודשים היא קדומה ונתקנה על ידי שלמה, והתקנה לתרומה נתקנה על ידי הלל ושמיא. וזאת בשונה מהנטילה לחולין שבה נזכר שמו של ר' אלעזר בן ערך. שמצווה לשמוע דבריו. ונראה שתקנה זו נתקנה זמן רב אחרי תקנת שלמה, ומדובר בשתי תקנות שונות שמתאחדות בסדר פסח. וכן מבואר בדברי הראב"ד (הל' שאר אבות הטומאות ה, ח). דכתב שם הרמב"ם:

שלמה המלך ובית דינו גזרו על כל הידים שיהיו שניות, ואף על פי שלא ידע בודאי שנטמאו מפני שהידיים עסקניות. ולא גזר שלמה על הידים טומאה אלא לקדש, ואחר כך גזרו חכמים שאחרי אף לתרומה. ולפיכך צריך נטילת ידיים לתרומה, ואם נגע בתרומה קודם שיטול ידיו פסולה ונשרפת על טומאה זו.

ועל כך הוסיף הראב"ד:

לתרומה – אמר אברהם, ואחר כך גזרו על אכילת חולין שצריך נטילת ידיים.

ומבואר שתקנת נטילת ידיים לחולין נתקנה רק לאחר התקנה דתרומה, שהיא מאוחרת לתקנה דקודש. ונראה שהסיבה שהרמב"ם לא הזכיר זאת היא שסבר שהתקנה דחולין אינה שייכת כלל להלכות שאר אבות הטומאות ששם הובאו דיני טומאת ידיים השייכים למערכת הראשונה, אלא להלכות ברכות, ובאמת בהלכות ברכות (פרק ו) הביא הרמב"ם את כל דיני

---

9. המהרש"א (חידושי הלכות ד"ה שתיקן) מחק תיבת נטילת וגרס 'וידיים', משום שבקודש מטבילין ולא נוטלים. ודבריו צוינו גם בגיליון הש"ס על אתר. וכן הגרסה בכ"י מינכן, פרידברג, וטי', וכן בכ"י וטי' 127 בעירובין. אמנם בשני קטעי גניזה קמברידג' לשבת, וכן בשאר כה"י לעירובין, הנוסח כלפנינו: 'ונטילת ידיים'. והגרסה 'ידיים' מופיעה גם בתשובת גאון (מוסאפיה-ליק, עו), בפירוש רב נסים גאון (עירובין ב, א) בר"ח (עירובין שם: 'וגזר טומאה על הידים'), ברש"י (עירובין שם ד"ה וידיים), בר"י מלוניל (שבת פג, ב) ובפסקי הרי"ד (מגילה יד ע"א). ובאו"ז (א, נה) הגרסה כלפנינו. אמנם על עצם טענת המהרש"א השיב הפנ"י (שם ד"ה בשעה): 'ולענ"ד דמשום הא לא איריא, דהאי בקדש מטבילין לאו מתקנות שלמה היא אלא לאחר כך נתקנה, דומיא דשאר מעלות דקתני התם בחגיגה (כ ע"ב). אדרבה, נראה לי להביא ראיה, דבפרק עושין פסין גרסינן ונטילת ידיים, דומיא דנטילת ידיים בחולין דאיירי התם לעיל מיניה במעשה דר' עקיבא, כשהיה חבוש בבית האסורין'.

נטילת ידיים השייכים למערכת השנייה הנ"ל. ואמנם המשנה בחגיגה הנ"ל הזכירה את התקנות הללו בחדא מחתא, אך הדבר לא נבע מכך שהן שייכות לאותה מערכת, אלא מהדמיון שביניהן. ודרכה של המשנה בפרקים ב' וג' של מסכת חגיגה להביא דינים בענייני טומאה וטהרה, שהשייכות ביניהם היא מועטת, וכדברי הרע"ב (חגיגה ב, ה):

והאי דנקט להו הכא גבי הלכות חגיגה, לפי שיש בסופן הלכות הרגל, שעמי הארץ חשובים טהורים ברגל, ולא בשאר ימות השנה. בסוף חומר בקודש.

ולא כן דרכו של הרמב"ם, שחלוקת הנושאים בספרו היא מוחלטת, ונדיר מאוד למצוא בו דינים שלא הובאו בחטיבת ההלכות המיועדת להם. וכבר עמד בזה הכס"מ (שם), וכתב על דברי הראב"ד: 'ואין מזה תפיסה על רבינו, שאין כאן מקום דין נטילה לחולין, ובהל' ברכות שהוא מקומו כתבו'. ויעוין עוד ב'אור שמח' (שם). וכאמור, הרמב"ם הזכיר את עניין הלכלוך בנוגע לנטילה לחולין ולא בנוגע לנטילה לתרומה וקודשים.

4. גזירת 'סתם ידיים' לתרומה – חשש לטינוף או לטומאה? (מחלוקת רש"י ורמב"ם)
בדברי רש"י (שבת יד ע"א ד"ה עסקניות) מובאים שני הסברים לגזירה שגזרו חכמים על סתם ידיים (משנה זבים ה, יב; והובאה בגמרא שם), וז"ל:

עסקניות הן – ונוגעין בבשרו ובמקום טנופת, וגנאי לתרומה בכך ונמאס לאוכלין כשנוגע בה בידים מסואבות.

ורבותינו מפרשים: חיישינן שמא נגעו [ידין] בטומאה [ונטמא].
וקשיא לי: אם כן, ניחוש שמא נגע באב הטומאה ונמצא ראשון ויטמאנה, ועוד:
מאי שנא ידים לחודייהו, בכל גופו נגזור לפסול תרומה שמא ידיו בטומאה ונטמא כל גופו, ועוד: לא תסגי להו בנטילה, אלא בטבילה.

מהקשר הדברים נראה ברור שמדובר על המערכת הראשונה, דהא ידיים נשנו שם יחד עם האוכל אוכל ראשון, הבא ראשו ורובו במים שאובים, כתבי הקודש, טבול יום ועוד. ומדברי רבותיו של רש"י נראה שהבינו כפי שהתבאר, שאין שייכות בין גזירת ידיים הראשונה ובין טינוף ולכלוך, ולכן תלו את כל הגזירה בחשש מנגיעה בטומאה. ואת מה שהקשה רש"י יישב הר"ן (חי' פסחים יט, א ד"ה זכינר¹⁰):

ובודאי שאין עסקניות ליגע באב הטומאה, שהרי אינו מצוי, אלא מפני שהן עסקניות ליגע בראשון טמאו אותן.

ואולי יש ליישב באופן נוסף, דסוף סוף גזירת הידיים תביא לשמירתן מטומאה, וזה העיקר, ולא העלאת הידיים מטומאה לטהרה, דהא בפועל הן לא נטמאו, והנטילה אינה בגלל החשש כשלעצמו אלא מכוח התקנה. וכעין מה שגזרו טומאה על בעלי קריין כדי שמעיקרא ייזהרו

10. וכן כתבו הצ"ח (פסחים שם, אות קלה) והפמ"ג (או"ח א"א קסד, ג).

מלהיטמא (ברכות כב ע"א), שטבילתם אינה מחמת הטומאה כשלעצמה אלא מחמת התקנה.

אמנם רש"י לא סבר כן, ולכן הוכרח לפרש שהחשש הוא מנגיעה בשרו ובמקום טינופת, ובאמת אין חשש לטומאה ולאיסור אכילת תרומה בטומאה, אלא החשש הוא ללכלוך בעלמא ולגנאי בעלמא. ולפי המתבאר לעיל, היה מקום להציע שאף רש"י סבר שהגזירה המקורית לקודשים לא נבעה מחשש לגנאי אלא מחשש לטומאה ממשית. אך יד הדוחה נטויה, שכן קושיותיו על פירוש רבותיו קשות באותה מידה אף אם מקבלים את דבריהם רק לעניין קודשים ולא לעניין תרומה. ולכן נראה שבדעת רש"י מוכרחים לומר שתקנת סתם ידיים מעיקרא נבעה מחשש ללכלוך ולגנאי, ולא מחשש טומאה כפי שהתבאר. והרמב"ם סבר כרבותיו של רש"י, וכדבריו שהובאו לעיל (פיהמ"ש טהרות ז, ח), שהחשש שמכוחו גזרו על הידיים הוא: 'ושמא נגע בטומאה ולא ידע'. ויעוין עוד בעניין זה במקורות שצוינו ב'שערי דעת' (ח"ב פ"ה הערות 5-12).

ה. ביאור דברי הרמב"ם בעניין סדר פסח לפי המתבאר

לפי המתבאר מיושב היטב מדוע היסח הדעת שבמהלך ההגדה מצריך דווקא נטילת ידיים ולא טבילת ידיים, ואף שאוכלים את קרבן הפסח שהוא קודש. דהחשש הוא שהאדם נגע במקום מטונף או בגופו, וחשש זה משתייך באופן מובהק למערכת השנייה הנ"ל, ולא למערכת הבסיסית של אבות הטומאה ותולדותיהם.¹¹ ולכן החשש מצריך דווקא נטילת

---

11. אמנם בשבלי הלקט (סי' ריח) איתא: 'הטעם מפרש התם כיון דבעי למימר אגדתא והלילא מסח דעתיה לפי שהידיים עסקניות הם ושמא בעוד שקראו ההגדה והלל נגעו ידיו בדבר המטמאין לכך צריך לחזור וליטול שהרי יש לו לאכול פת ואי אפשר לו לאכול בידים מסואבות. וכיון שתלה הטעם בהסח הדעת אם ברור לו ששימר ידיו היטב ולא נגע בכתבי הקודש או בשאר דברים המטמאין את הידיים אינו צריך לחזור וליטול ידיו שהרי ידיו טהורות מנטילה ראשונה ואם נטל אין לו לברך שמא יהיה ברכה לבטלה'. ולכאורה מבואר בדבריו שאין חלוקה עקרונית בין שתי המערכות. וכן כתב החיי-אדם (ח"א מ, כ): 'נראה לי דהנוגע באמצע סעודה בספר תורה או בתפילין או ברצועות או במגילה מן המגילות הנכתבים על קלף כדין, צריך ליטול ידיו, שהרי כל אלו מטמאין הידיים כמבואר בש"ע סימן קמ"ז במ"א שם. אך כיון שלא מצאתי דין זה בפוסקים, יטול ידיו ולא יברך'. הביאור-הלכה (או"ח קסד, ב ד"ה לחזור) העיר על דברי החיי אדם שנראה שכתבי הקודש אינם מטמאים לחולין אלא רק לתרומה, והיינו כפי שהתבאר שמדובר בשתי מערכות שונות. ועוד כתב שמתשובת רב האי (תשוה"ג מוסאפיה-ליק, פא; האשכול מהד' אלבק נט, א; האשכול מהד' אורבך ח"ב הל' ספר תורה סי' יב עמ' 41, ויעוין בנחל אשכול אות יז) מוכח שלא כחיי אדם, דרב האי כתב: 'ששאלתם אי הלכתא כשמואל דאמר אסתר אינה מטמאה את הידיים או לא. למאי הלכתא אצטריכא לכון הלכתא, מי אית לן השתא טומאת ידיים ותרומה וקדש? אלא בדין הוא דלית הלכתא כשמואל דאתוקם ביחידא'. והדברים מתאימים למה שהתבאר.

בציץ אליעזר (ח"ז, כז, ב) כתב שאין מדברי שבלי הלקט ראייה שלא כביאור הלכה, 'מפני שהרי דין נטילה זאת בליל הסדר שנאמרה בגמ' פסחים, בזה הרי נאמר גם על בזמן שבית המקדש היה קיים.

ידיים ולא טבילת ידיים. ובכך מיושב מדוע חז"ל והרמב"ם סתמו ולא הזכירו טבילת ידיים שמתקיימת במהלך סדר פסח. אמנם לשיטת רש"י, לכאורה הדבר עדיין קשה.

ועוד נראה מסתימת דברי חז"ל והרמב"ם שגם בתחילת ליל הסדר אין צורך בטבילת ידיים, והיינו משום שטבילה זו כלולה במה שטבלו וטיהרו את כל הגוף קודם הכניסה לרגל, דחייב אדם לטהר עצמו ברגל (ר"ה טז, ב), וכפי שביאר הרמב"ם (הל' טומאת אוכלין טז, י): 'כל ישראל מזהרין להיות טהורים בכל רגל, מפני שהם נכונים ליכנס במקדש ולאכול קדשים'. ולפי המתבאר נראה לומר שאותה הטהרה המוקדמת הנדרשת החל מכניסת הרגל כדי להיות נכון לאכול קודשים, מועילה ומספיקה, ואין צורך בטבילת ידיים נוספת מלבדה, דהאדם טבל כדי להיות טהור ברגל, והוא נשמר מטומאה. ומעין מה שלמדו בקל וחומר (זבחים כא ע"א; חולין קו ע"א) שמקווה הכשר לטבילת כל הגוף כשר לנטילת ידיים, כך יש לומר שטבילה שמטהרת את כל הגוף מטהרת בכלל זה גם את הידיים.

לפי כל האמור עולה שאין צורך לטבול ידיים במיוחד לאכילת הפסח, ודי בטהרת הגוף בערב פסח ובשימת לב להיזהר מטומאה. ומכל מקום אין הדברים מבוארים כל הצורך, ועדיין צריך לבאר מה טיבה של שימת לב זו, ומתי הידיים יוצאות מחזקת טהרה ומוגדרות כסתם ידיים שאין טבילתן הקודמת עולה להן והם טעונות טבילה מחודשת. ולמשל, נראה פשוט לכאורה שלאחר שינה במהלך הרגל יהיה צורך לטבול ידיים לאכילת קודשים, אף שהשינה אינה גורעת מהטהרה שטיהר עצמו לרגל, ואולי גם עצם היסח הדעת מאכילה למשך זמן שבו מחוסר תשומת לב עלולות הידיים להיטמא בטומאה דרבנן המצויה, מחייב טבילת ידיים, ושמן זמן זה הוא כשעה או שעתיים, וצ"ע.¹²

צור ישראל יצינו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות. ויהי רצון שלא ירחק היום שבו גדולי הפוסקים ישבו על מדוכה זו, וכיריעו את ההלכה למעשה.

ואז הרי באמת היה בלילה הזה גם קודש, שהוא הקרבן פסח, וגם היה יכול להיות מאכלי תרומה, ובהם הרי באמת גם כתבי הקודש מטמאים את הידים וצריך לחזור וליטול ידיו. ולפי המתבאר נמצא שאם משום קודש, היה צורך בהטבלה ולא היה די בנטילה. ויעוין עוד בזה בשו"ת יביע אומר (י, או"ח נה, על ח"ג או"ח אות ה, לסי' ו) ובמקורות שצוינו שם.

לכאורה יש להביא ראיה נוספת לכך שטומאת כתבי הקודש אינה שייכת למערכת השנייה שנוהגת גם בזמן שכל ישראל טמאי מתים, מכך שהותר לאכול אכילת עראי בתפילין (רמב"ם הל' סת"ם ד, טז; ב"י ושו"ע או"ח מ, ח), וכתב המשנ"ב (מ, כ) דהיינו עד כביצה פת. והרי על כביצה פת יש ליטול ידיים (משנ"ב קנח, ט), ומוכח אפוא שהנחת תפילין אינה סותרת לטהרת הידיים לאכילת חולין. וגדולה מזו כתב בהערות הגרי"ש אלישיב (ברכות כג, ב ד"ה חולין): 'חולץ תפילין – וברש"י פירש שהוא משום שמא ישתכר ויתגנה בתפיליו. חזינן שאי לאו האי טעמא, שרי ליה לאכול בשעה שלבוש בתפילין'.

12. יש לזכור שבזמן חז"ל, כשלמדו מכתבי הקודש ולא מחומשים, הייתה טומאת הידיים כתוצאה ממגע בכתבי הקודש מצויה מאוד, וכל מי שלמד תורה נטמאו ידיו.